

3. Путрова, М.Д. Задачи исследования молчания как коммуникативного феномена. Гендерный аспект/М.Д. Путрова//Коммуникация в современной парадигме социального и гуманитарного знания: сб. мат-лов междунар. науч. конференции. – М.: РУДН, 2008. – С. 203 – 206.

УДК 81-112

МЕТАМОЎНАЕ ВЫКАЗВАННЕ Ў СТРУКТУРЫ МАСТАЦКАГА ТЭКСТУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЫ)

Л.У. ХВАШЧЭЎСКАЯ

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, Наваполацк

У артыкуле апісваюцца метамоўныя выказванні (рэфлексівы) у творах мастацкай прозы з вызначэннем іх асаблівасцей і функцыянальнага прызначэння. Высветлена, што металінгвістычныя выказванні дапамагаюць падтрымліваць двайную сувязь – не толькі паміж чытачом і тэкстам, але і паміж аўтарам і чытачом, ліквідуюць "камунікатыўную напружанасць", раскрываюць лінгвістычную дасведчанасць і індывідуальнасць аўтара.

Праблема адлюстравання мовы ў свядомасці чалавека з'яўляецца адной з актуальных у сучаснай лінгвістыцы. Цікавасць даследчыкаў да вывучэння праяў метамоўнай рэфлексіі звязана з імкненнем выявіць і вывучыць уяўленні носьбітаў мовы пра моўную рэчаіснасць. Метамоўныя выказванні, ці "рэфлексівы", фіксуюць увагу на семантычна і аксіялагічна значных моўных адзінках, якія, як правіла, выклікаюць своеасаблівае напружанне ў працэсе камунікацыі і таму патрабуюць вербалізацыі [1, с. 79]. Спонтанныя ўяўленні, якія фарміруюцца пры выкарыстанні моўных адзінак, належаць да сферы бытавой лінгвістыкі і датычацца самых розных аспектаў прафесійнага аналізу.

Метамоўная свядомасць пісьменніка, што праяўляе сябе ў мастацкіх тэкстах, таксама належыць да бытавой лінгвістыкі. Нават у тых выпадках, калі метамоўныя выказванні мастака слова дастаткова дакладныя і правільныя, усё ж яго назіранні з'яўляюцца "не вынікам навукова-лінгвістычнага аналізу, а праявай моўнай інтуіцыі аўтара" [4, с. 116]. У мастацкім тэксце ўсе элементы не выпадковыя і падпарадкоўваюцца аўтарскай задуме. Рэфлексівы ў мастацкім тэксце – гэта спецыяльна актуалізаваныя метамоўныя меркаванні, якія нясуць эстэтычную нагрузку ў адпаведнасці з ідэйна-эстэтычным зместам твора.

Метамоўная рэфлексія ў мастацкім тэксце характарызуецца дыялектычным адзінствам агульнага і індывідуальнага. З аднаго боку, аўтарская індывідуальнасць у значнай ступені вызначае змест і функцыі метамоўных выказванняў. З другога боку, вывучэнне метамоўнай рэфлексіі ў мастацкім тэксце можа даваць падставы для абагульненняў. Мэтай нашай працы стаў разгляд метамоўных выказванняў (рэфлексіваў) у творах мастацкай прозы з вызначэннем іх асаблівасцей і функцыянальнага прызначэння.

Вывучэнне метамоўнага выказвання з моўнай плыні адбываецца на аснове яго інтэгральнай прыметы – метамоўнай функцыі, якой адпавядае семантычная структура рэфлексіва. Расійская даследчыца М.Р. Шумарына адзначае чатыры асноўныя кампаненты ў семантычнай структуры рэфлексіва. Да іх належаць аб'ект рэфлексіі, статусны кваліфікатар, суб'ект метамоўнай ацэнкі і метамоўная характарыстыка [3, с. 19]. Кампаненты семантычнай структуры могуць быць вербалізаваны, а могуць прысутнічаць імпліцытна. Спынімся больш падрабязна на кожным з гэтых кампанентаў.

Аб'ектам рэфлексіі звычайна з'яўляецца адзінка мовы, факт маўлення, наконт якіх даецца нейкі каментарый: *Дазвольце пазнаёміцца – Самсон Рыгоравіч Іваноўскі, маскоўскі ўрач-афтальмолаг. Ну, калі прасцей – спецыяліст па захворванні вачэй* (Л. Рублеўская. Старасвецкія міфы горада Б*).

Статусны кваліфікатар – гэта абазначэнне, якое ўказвае на лінгвістычны статус аб'екта: слова, выраз, паняцце, жанр і інш. *Дарэчы, «дача мая» – мясцовы зварот да любой асобы жаночага полу, незалежна ад узросту і роднасных адносін (так мяне кліча суседскае дзяўчо, абражацца бессэнсоўна). Паспрабавала б я сказаць сваёй маці нешта накшталт: «Галіна, дзяўчынка мая...» – не, не магу нават уявіць рэакцыю* (А. Брова. Каменданцкі час для ластавак).

Суб'ект метамоўнай ацэнкі – гэта моўная асоба ці група носьбітаў мовы, для якіх дадзена ацэнка з'яўляецца праўдзівай: *Сядзім у гасцёўні вялікага дома Джойс: родныя і стрыечныя, а лепш, як гаворыць дзядзька Саша, "усім прозвішчам"* (Р. Баравікова. Аўтограф ад Спілберга). У дадзеным прыкладзе наяўнасць суб'екта выражана лексічнымі сродкамі, але семантыка суб'екта можа быць зразумелай і з папярэдняй часткі тэксту або мець "нулявую форму". У апошнім выпадку "нулявая форма" выражэння

МОВАЗНАЎСТВА І ДЫЯЛЕКТАЛОГІЯ

ўказвае на тое, што меркаванне з'яўляецца агульнапрынятым [5, с. 87]: *Вось, хачу ў вас спытаць: што такое – недарэка? <...> Гэта па-беларуску? – Па-беларуску. Недарэкам называюць няўмелага, някемлівага чалавека. Ці негаспадарлівага таксама* (Ф. Сіўко. Боты сін'ера Паскуаліні).

Уласна метамоўная характарыстыка з'яўляецца тлумачэннем, каментарыем да аб'екта рэфлексіі: *Раман не раман, а прыемна! Аднак тлумачальны слоўнік сцвярджае, што раман – гэта любоўныя адносіны паміж жанчынай і мужчынам. А тут... Тут нейкая салодкая мроя, якая то падступаецца, то адступае* (Р. Баравікова. Раман не раман, а прыемна).

Мастацкая літаратура традыцыйна выконвае ў грамадстве не толькі эстэтычную функцыю, але і ўплывае на фарміраванне грамадскіх каштоўнасцей, з'яўляецца для чытача крыніцай звестак па гісторыі, сацыялогіі, этнаграфіі і г.д. Напрыклад, наступны экскурс у гісторыю слова можа зацікавіць чытача, паспрыяць фарміраванню станоўчага стаўлення да ўласнай моўнай спадчыны: *Так, усё-ткі слова “каханне” мае больш старажытнае паходжанне, чым “любоў”... Каханне – гэта яшчэ з санскрыту. У гэтым слове адукаецца пракаветнасць – паганскія капішчы, ахвяраванне, смерць...* (Л. Рублеўская. Ночы на Плябанскіх млынах). Нярэдка тлумачэнне слоў і словазлучэнняў уводзіцца ў тэкст у выглядзе дыялогу: *“У вас, пэўна бракуе адукацыі, - з'едліва сказаў ён. – Вам патлумачыць, хто такія – эрыніі?” / “Не трэба <...> / “Эрыніі, наколькі я ўспамінаю, багіні помсты, і пражывалі яны, наводле міфа, у пекле”* (Ю. Станкевіч. Эрыніі). Гэты прыём дазваляе аўтару ўпэўніцца, што чытач, нават не вельмі дасведчаны ў міфалогіі, правільна зразумее аўтарскую задуму, магчыма, пашырыць свой круггляд.

Часам рэфлексію удзельнічае ў моўнай гульні і спрыяе ўзмацненню эмацыянальнага ўздзеяння на чытача: *Апошнім намаганнем Хведзька пераваліўся цераз агароджу і знік у невядомым напрамку, як маланка, – не таму, што так хутка, але таму, што зігзагамі...* (Л. Рублеўская. Старасвецкія міфы горада Б*). У дадзеным выпадку ўстойлівае параўнанне “як маланка” пераасэнсоўваецца, абазначае няроўныя абрысы шляху, якім рухаецца нецвярозы чалавек.

Выкарыстанне метамоўных выказванняў карыснае пры знаёмстве чытача з іншымі моўнымі і культурнымі рэаліямі, звязанымі са зместам і ідэяй мастацкага твора: *Гэта скрыгоча па асфальце вазок паштальёна, па-тутэйшаму – cartero, у якім ён развозіць газеты і лісты* (А. Брва. Каменданцкі час для ластавак). *Рэпарта савеіка – пасёлак кантрактнікаў, што працуюць на Кубе; тут, як прыгаворваў казачны Каішэй Бессмяротны, рускім духам пахне* (А. Брва. Каменданцкі час для ластавак). Тлумачэнне слоў і выказаў накіравана на тое, каб данесці да чытача інфармацыю пра асаблівасці маўленчых паводзін у іншай краіне, няведанне якіх можа прывесці да міжкультурнага канфлікту: *Або гэты іх зварот да незнаёмага – оуе, вымаўляецца з расцяжачкай: вой-е, у Саюзе Рэйнальда напачатку рабіў з яго моўную кальку, ледзь адвучыла ад гэтага правакацыйна-пагрозлівага «паслю-ючай», на якое беларускія хлопцы вокамненна рэагавалі баявой стойкай, а ён, дурненькі, лічыў іх занадта агрэсіўнымі* (А. Брва. Каменданцкі час для ластавак).

Пісьменнікі схільны заўважаць моўныя лакуны, бо ставяцца да мовы як да “рабочага інструмента” [3, с. 28], а значыць, з асаблівай пільнасцю: *Апельсінавае дрэўца раскаіуе. Шчаслівае сваёй прыгажосцю, яно расце проста пасярэдзіне пакоя, у паціа – адпаведнага паняцця ў нас няма, гэта жылая частка дома пад адкрытым небам, нешта накшталт унутранага дворыка* (А. Брва. Каменданцкі час для ластавак). Гераіня твора, якая нейкі час жыве на Кубе, справядліва лічыць, што для многіх слова “паціа” будзе незразумелым, а замяніць яго іншым – немагчыма, бо “адпаведнага паняцця ў нас няма”.

Асабліва ўвага пісьменніка да выбару найбольш удалага слова выглядае цалкам натуральна, часам аўтар запрашае і чытача прыняць удзел у гэтым пошуку, актывізуючы тым самым рэфлексію над мовай: *Вакол гэтага чалавека нешта адчувалася... Сказаць – “сіла” – неяк па-джэдаеўску... Сказаць “харызма” – па-газетнаму... Цяжка было ўявіць, што з ім можна спрачацца* (Л. Рублеўская. Скокі смерці). Параўнанне некалькіх блізкіх ці падобных слоў адбываецца пры падборы найбольш дакладнага, пры гэтым можа быць выкарыстана канструкцыя “не А, а В” ці словы хутчэй, дакладней: *Але я потым бег сам! Нават не бег, я поўз... Спатыкаўся. Падаў. Паднімаўся* (Р. Баравікова. Ля берагоў Аўстраліі). *Ігар Апанасавіч выйшаў, хутчэй, вылецеў з кватэры, адчуваючы, як па целе бягуць дрыжыкі* (Р. Баравікова. Ля берагоў Аўстраліі). Як правіла, гэта дазваляе больш актыўна “ўключачь” чытача ў ход аповеду. З гэтай мэтай выкарыстоўваюцца і пыталыя сказы, што ўтрымліваюць метамоўную ацэнку: *Я сплю ў Мінску, у сваёй кватэры на праспекце імя газеты “Известия”. Ага-а, газеты... Вам не смешна, што хтосьці мой спальны праспект назваў газетай?* (Р. Баравікова. Аўтограф ад Спілберга).

Ацэначныя метамоўныя выказванні ў тэкстах мастацкай прозы сустракаюцца часцей, чым метамоўныя каментарыі, якія проста паведамляюць якую-небудзь інфармацыю пра слова ці яго ўжыванне

і маюць на мэце пашырыць інфармацыйны фонд адрасата. Каментарыі ацэначнага тыпу І.Т. Вепрева вызначае як “метамоўную інтэрпрэтацыю”, калі моўнік выражае свае адносіны да слова, а таксама вербалізуе псіхалагічную, сацыяльна-нарматыўную, маральна-этычную інфармацыю [1, с. 80–81]: *Слова “шмоткі” для мяне з маленства было лаянкай* (Л. Рублеўская. Гісторыя пані). Пад асобым кантролем метамоўнай свядомасці знаходзяцца стылістычна маркіраваныя адзінкі. Іх прысутнасць у маўленні можа выклікаць негатыўную рэакцыю, таму ўжыванне зніжанай лексікі суправаджаецца імкненнем даць зразумець, што моўнік застаецца ў адной з адрасантам сацыяльна-культурнай прасторы, хаця і выкарыстоўвае спецыфічныя элементы іншай субкультуры: *Таму што Сенечку, як гаворыцца, да фені Вася і ягоная паперка* (Р. Баравікова. Аўтограф ад Спілберга). *За кратамі так званага “малпачніка” соўгаліся з кута ў кут некалькі часова зняволеных.* (Ю. Станкевіч. Эрыніі).

Прастора мастацкага тэксту вельмі дыялагічная. Ствараючы твор, пісьменнік разлічвае на пэўны водгук з боку чытача, імкнецца пераадолець разрыў паміж сабою і чытачом у прасторы і часе. Гэтаму садзейнічае і выкарыстанне метамоўных выказванняў. Адчуванне непасрэднага ўзаемадзеяння аўтара з чытачом узнікае, напрыклад, пры звароце аўтара з просьбай дараваць памылковае выкарыстанне слова: *Не для таго бралася за асадку, пардон, клавіятуру* (Л. Рублеўская. Сутарэнні Ромула). *Панна Канстанцыя горка паціснула вусны і кранула нагой цёплую цёмную ваду прысядзібнай сажалкі... даруйце, Лебядзінага возера* (Л. Рублеўская. Старасвецкія міфы горада Б*). *На гэтым шабашы я – чалавек выпадковы. <...> Пра тое, што мне гамон, ведаюць пакуль толькі трое: Фантамас – мой былы шэф, Шатун – мой будучы шэф <...> і Кот. Даруйце, Котаў Віктар Віктаравіч* (А. Паплаўскі. Піраміды). Зразумела, што пры пісьмовым маўленні ў аўтара дастаткова часу і магчымасцей, каб выправіць пэўныя недакладнасці да таго, як чытач убачыць твор. Аднак такі прыём дазваляе ўспрымаць сітуацыю як непадрыхтаваны дыялог аўтара з чытачом, а рэфлексівы з’яўляюцца падказкамі на шляху да разумення чытачом ідэі мастацкага твора.

У вусным маўленні мы карыстаемся рознымі сродкамі фіксацыі ўвагі на важных для нас моўных адзінках: інтанацыяй, мімікай, жэстамі і інш., бо ў чалавечым маўленні “суіснуюць побач і мова слоў, і мова без слоў” [2, с. 42]. Аўтар мастацкага тэксту пазбаўлены гэтай магчымасці, таму выкарыстоўвае графічнае вылучэнне неабходных фрагментаў або непасрэдна вербалізуе свой намер у выглядзе метамоўнага каментарыя: *Ноч перад адпльціцём «Тараса Шаўчэнкі» на Кубу мы з Рэйнальда правялі ў ленынскім пакоі адэскага рабочага інтэрната; літары з пенапласту, з якіх калісьці складаўся вялізны, на ўсю сцяну, тэкст «маральнага кодэкса», часткова паадклеіваліся і валяліся ў калідоры ўпакат, як і самі п’яныя «СРОИТЕЛИ МУНИЗМА», – нікчэмныя літары, што раптам выпалі са звыклага ім слова* (А. Брва. Каменданцкі час для ластавак). *Я ж прасіў, здаецца... Ён, бачыце, падказвае мне (апощняе слова было вымаўлена з асаблівым націскам), як весці следства* (Ф. Сіўко. Чалавек з армянскім прозвішчам). *Ён азірнуўся: сапраўды, следам за ім ішло аўто, штосьці накиталт “Мерседэса”. Ні колеру, ні нумара машыны вызначыць было немагчыма – яна сунулася – менавіта, сунулася – з выключанымі фарамі* (Ф. Сіўко. Чалавек з армянскім прозвішчам). Дзякуючы выкарыстанню рэфлексіваў, разрыў паміж пісьмовым і вусным маўленнем часткова кампенсуецца.

Падводзячы вынікі зробленым назіранням, трэба адзначыць, што змест і функцыі метамоўных выказванняў у мастацкім тэксце ў значнай ступені вызначаюцца аўтарскай індывідуальнасцю. Метамоўныя выказванні, якія суправаджаюць моўныя адзінкі, найбольш рэлевантныя для аўтара, дапамагаюць у стварэнні мастацкай вобразнасці, дазваляюць падтрымліваць адваротную сувязь з чытачом. Аўтар, прагназуючы патэнцыяльнае непаразуменне, уводзіць каментарый, які павінен перадухіліць сэнсавую неадназначнасць і зняць “камунікатыўнае напружанне”. Акрамя таго, рэфлексівы служаць сродкам выяўлення светабачання аўтара, садзейнічаюць раскрыццю аўтарскай задумкі.

ЛІТАРАТУРА

1. Вепрева, И.Т. Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху / И.Т. Вепрева. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. – 384 с.
2. Рачкоўская, А.У. Ад цела да слова : Асаблівасці адлюстравання ў мове невербальных сродкаў маўлення / А.У. Рачкоўская // Роднае слова. – 2008. – № 12. – С. 42 – 47.
3. Шумарина, М.Р. Метаязыковая рефлексия в фольклорном и литературном тексте: автореф. дис. ... докт. филол. наук / М.Р. Шумарина; Моск. гос. пед. ун-т. – М., 2011. – 46 с.
4. Шумарина, М.Р. Метаязыковое сознание этноса по данным фольклора и литературы / М.Р. Шумарина // Языковая картина мира : лингвистический и культурологический аспекты : материалы IV Международной научно-

МОВАЗНАЎСТВА І ДЫЯЛЕКАЛОГІЯ

практической конференции (16 – 17 октября 2008г.) / Бийский пед. гос. университет им. В.М. Шукшина. – Бийск: БГПУ им. В.М. Шукшина, 2008. – С. 116 – 118.

5. Шумарина, М.Р. Язык в зеркале художественного текста: Метаязыковая рефлексия в произведениях русской прозы / М.Р. Шумарина. – М.: Флинта, Наука, 2011. – 297 с.

УДК 81'37=111

ФРАЗЕОМАТИЧЕСКИЙ ОБОРОТ ТИПА *ON THE SMALL SIDE* КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ДИМИНУТИВНОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Е.Н. ХРАМЦОВА

Полоцкий государственный университет, Новополоцк

Статья посвящена проблеме выражения категории диминутивности в английском языке. Приводится анализ диминутивного потенциала разговорной фразы “on the ... side”, а также рассматриваются некоторые её функциональные особенности.

Диминутивность в каждом языке может быть представлена средствами различных уровней языка и находит отражение в разных частях речи. В английском языке категория диминутивности может быть выражена не только внутри слова (при помощи аффикса или корня с семой диминутивности), но и вне его (на уровне свободных или устойчивых словосочетаний) посредством сем «малость», «незначительность» и т.п. К ним можно отнести следующие атрибутивные наименования, так или иначе выражающие недостаточность или неполноценность: *little* (маленький, небольшой, малый (о размере)), *small* (маленький, мелкий; небольшой (по размеру)), *diminutive* (маленький, крохотный, миниатюрный (обыкн. о физическом размере) и др. Наиболее частотными из них являются такие эпитеты как *little* (маленький, небольшой, малый (о размере)); малочисленный (о количестве), *petty* (мелкий, незначительный; второстепенный, маловажный), *baby* (детский, младенческий) и др. Интенсивность их использования для выражения категории диминутивности различна. Активнее всего используются местоимения-квантификаторы и оценочные местоимения (a) *little* и (a) *few*, значение которых может быть выделено/интенсифицировано/ослаблено другими компонентами [1].

Категория диминутивности находит свое выражение и в значении ряда идиом, имеющих в своем составе значение малости и образующих фразеосемантическое поле обозначения признака недостаточности по размеру, количеству, возрасту, социальному или имущественному положению и т.п.

Многие фразеологизмы, обозначающие небольшой размер, имеют отрицательную коннотацию, обозначая неуважение или невысокое положение адресата в обществе. В русском и белорусском языках также есть аналогичные фразеологизмы, в состав которых входят наименования, обозначающие предметы небольшого размера или недостаточно взрослых или самостоятельных лиц. Семантическая категория диминутивности фразеологически выражена в английском языке достаточно широко, причем задействованным оказывается широкий спектр значений диминутивности, констатирующих как небольшой размер, так и небольшую значимость, с точки зрения говорящего, эмоциональность, экспрессивность и оценочность его отношения [1].

He's very small beer. – Он просто *мелкая сошка*. *Капля ў моры, кот наплакаў, з камароў нос.*

В центре нашего внимания находится выражение диминутивности в значении ряда фразем или как их еще называют синтаксических словосочетаний. К подобным фраземам относится фраза *on the ... side*. Подобные фразы рассматриваются в рамках фразеоматики. Они представляют собой обороты с осложненным значением – результатом безобразного преобразования. Семантическая осложненность таких единиц заключается в том, что их значения не являются суммой значений их компонентов, а новыми значениями. В этом состоит суть их фразеоматического значения, под которым понимается инвариант информации, выраженной раздельнооформленными единицами языка с непереосмысленным, но осложненным значением [2, с. 88].

Данный оборот выполняет функцию определения, употребляется предикативно и достаточно распространен в английском языке. Например:

Then she noticed that he was a bit on the stingy side. – Потом она заметила, что он был *скуповат*. *She was comely, though on the fat side.* – Она была хорошенькой, хотя и *несколько полноватой*.